
EGZISTENCINĖS PEDAGOGIKOS PRINCIPAI IR PATIRTIS

Stasė Valatkienė

Vilniaus universitetas

Egzistencializmas yra individualios reikšmės teorija. Jis kviečia kiekvieną žmogų apgalvoti savo egzistavimo priežastis. Egzistencialistinės filosofijos pradininku laikomas danų mąstytojas Siorenas Kierkegoras (Kierkegaard, 1813–1855), kuris savo kūrinuose – „Dabarties kritika“, „Arba-arba“ ir kt., remdamasis ironijos principu, kritiškai žvelgia į tikrovę, kelia maištą prieš pasaulį. Jis skelbia, jog žmogaus gyvenime viskas netikra, jog nuolat jį kamuoja nerimas, mirties baimė. Apeliuoja į vienišo, izoliuoto žmogaus vidinį, dvasios pasaulį. Antra vertus, gal egzistencializmo pradininku vertėtų laikyti Artūrą Šopenhauerį (1788–1860), kuris vėlgi skelbė, jog gyvenimas neturi tikslo apskritai, jog žmogus nuolat prislėgtas gyvenimo sunkumų, gyvena netikrumo būsenoje, su mirties baime.

XIX amžiaus antrojoje pusėje ir XX amžiaus pradžioje beveik niekas nesidomėjo žmogumi, ieškančiu tiesos pačiame savyje. Tačiau po Pirmojo ir ypač Antrojo pasaulinių karų egzistencialistinės mintys rado sau vietą tiek filosofijoje, tiek literatūroje, mene, pedagogikoje, psichologijoje. Ypač jos paplito Prancūzijoje, Vokietijoje. Egzistencializmas išreiškė pasimetusių Europos žmonių neramias mintis. Tokie rašytojai kaip Martynas Heidegeris (1889–1976), Karlas Jaspersas (1883–1969), Gabrielis Marselis (1889–1973), Alberas Kaimiu (1913–1960), Žanas Polis Sartras (1905–1960) dar kartą atkreipė pasaulio dėmesį į A. Šopenhauerio, S. Kierkegoro keltas mintis apie gyvenimo esmę ir prasmę, žmogaus vietą ir vaidmenį visuomenėje, apie mirtį. Jie ir suformulavo pagrindinius egzistencializmo principus. Pagrindinė sąvoka – egzistencija, reiškianti žmogaus dvasinio pasaulio santykį su būtimi arba, pasak M. Heidegerio, suvoktą būtį. Taigi egzistencija – suvokta būtis. Būtis be egzistencijos – tolygi nebūčiai. Pažinimo objektu egzistencialistai laiko žmogaus išgyvenimus. Objektyvus pasaulis jiems – tai absurdo karalystė, į kurią nušviestas žmogus. Teigiama, jog yra du žmogaus buvimo būdai – tikrasis ir netikrasis. Netikrasis – kada žmogus paskęsta kasdieniniuose rūpesčiuose ir pa-

miršta save patį, kada mąsto, veikia, kalba ir sprendžia kaip visi kiti. Šią būklę M. Heidegeris įvardija „das man“ terminu. Tokioje būklėje žmogus netenka savo individualybės, jis pavergiamas masės psichologijos, pasak F. Fiorsterio, jis tampa miniažmogiu, vidutinybe, nes minia nemėgsta už save protingesnių. Kita vertus, tos vidutiniškos kasdienybės negalima išvengti, nes žmogus turi gyventi tarp kitų jau vien todėl, kad išsaugotų savo biologinę egzistenciją, be to, individualybė gali atsiskleisti tik bendraudama su kitais, sąveikaudama su jais. Tikrasis buvimas nukreipia žmogų į save patį. Anot K. Jasperso, – tai žmogaus sąmonės kūrybinis aktyvumas, atskleidžiantis individualybės neparktojamumą, tai būtis mirties akivaizdoje (tačiau mirties baimė nesutapatinama su panišku jos bijojimu). Tikroji mirties baimė – tai stipraus, išgilinusio į save patį, mėginančio save pažinti ir šaltai žiūrinčio į pačią mirtį žmogaus būseną. Tikroji mirties baimės prasmė – tai ne bėgimas į vidutinybę, ne atsisakymas savo tikrojo „aš“: ji parodo žmogui jo tikrąją egzistenciją, sutelkia individą jame pačiame. Ypač akcentuojama susikaupimo, susitelkimo savyje svarba: – „kad mes, šiandienos žmonės, patektume į būties tiesos dimensiją ir pajėgtume ją apmąstyti, turime susikaupti ir nors kartą išsiaiškinti, kaip būtis susiliečia su žmogumi ir ko jai reikia iš žmogaus“ (M. Heidegeris, P. 235).

Todėl ir egzistencialistinė pedagogika svarbiausiu tikslu laiko ne tiek sugebėjimą perduoti kokią nors informaciją, žinias, faktus, kiek pažadinti kitą egzistenciją, t. y. nukreipti vaiko mąstymą į egzistencijos pažinimą, parodyti, kaip jis gali sugrįžti į save patį iš nuasmeninto buvimo kasdienybėje. Kadangi žmogus nuolat privalo rinktis: būti ar nebūti savimi, jam reikalingas, kaip teigė K. Jaspersas, „egzistencijos apšvietimas“. Pedagogo funkcija, pasak A. Fallico, – sužadinti vaiko norą, siekimą būti pačiu savimi, netrukdyti jo asmenybės saviraiškai, nors ši būtų skausminga jo dvasiai. Panašaus požiūrio į mokytoją laikėsi E. Šprangeris, E. Elšbroichas (Vokietija), Dž. Kneleris, Van Cleve Morris (JAV), A. S. Neillas (Anglija) ir kt. Jų nuomone, pedagogas turi padėti jaunam žmogui suprasti save patį, savo vidinį pasaulį, išgirsti paslaptinius ir šventus vidinius balsus, nes žmogus yra kažkas daugiau, negu pats gali apie save žinoti. Labiausiai vertinamos žinios, padedančios mokinui išgylinti į savo egzistencijos esmę, išreikšti save. Todėl daug dėmesio skiriama humanitarinio ciklo dalykams – istorijai, literatūrai, meno dalykams – piešimui, tapybai, šokiui, dramatiniam ir kt. Jų reikia mokytis, kad išsiugdėtų laisvo pasirinkimo, atsakomybės už savo poelgį jausmai. Studijuojant

istoriją, būtina suteikti žmogišką prasmę istoriniam įvykiui. Kiekvienas turi turėti savo požiūrį į jį, sugebėti įsijausti, pajusti, pavyzdžiui, karo siaubą, tikrą jo baimę. Studijuodami literatūrą, moksleiviai taip pat turi išgyventi herojų dvasinę būseną, nuotaiką, pajusti širdį mirtinai šalančio žmogaus ar sėdinčio elektros kėdėje. Pavyzdžiui, nagrinėdami Šekspyro „Hamletą“, mokiniai tik ir klausia vieni kitų: „Ką tu būtum padaręs Hamleto vietoje?“ (egzistencialistinis kūrinio suvokimas). Taigi svarbiausia mokymo procese – išgyvenimai. Egzistencialistinė pedagogika nepripažįsta auklėjimo prievarta, išorinėmis drausminimo priemonėmis. Teigiama, jog reikia auklėti taip, kad asmenybė kurtų save saviuklos, saviugdos pagrindu, t. y. ji turi ugdytis pati. Ugdymo tikslu laikomas savęs pažinimas, laisvas asmenybės ugdymas. Jaunuolis, kuris suvokia save kaip savo paties, savo gyvenimo kūrėją, bus atsakingas už savo veiksmus ir gyvenimą.

Egzistencialistinė pedagogika kelia didelius reikalavimus mokiniui. Jai rūpi atsakomybės už savo elgesį ir savo gyvenimą klausimai, žmonių susvetimėjimo, laisvės laisvo pasirinkimo problemos. Todėl pedagogai egzistencialistai pasisako už laisvai pasirenkamus mokymo planus bei programas, už tokį mokymo turinį, kuris padėtų atrasti vaikui savąjį Aš. suvokti save, įsigilinti į savo egzistenciją, kad nepaskęstų pilkoje bevardėje minioje. Mokytojo tikslas – padėti vaikui suvokti save, ieškoti tiesos savyje. Jų nuomone, pagrindinis dorovės principas – humanizmas, todėl labiausiai vertinamas altruizmas ir smerkiamas egoizmas, nors viską lemia laisvas individo pasirinkimas. Vienintelė atsakomybė – atsakomybė prieš save, savo sąžinę. Manoma, jog aplinka mažai veikia asmenybę, jos dorovės plėtotę. Saviuokla – vienintelis savęs tobulinimo būdas. Daug dėmesio ugdymo procese skiriama egzistencialistiniam periodui, kai vaikas jau sąmoningai pradeda suvokti savąjį Aš, – maždaug 12 metų. Vaikystė – tai ikiegzistencialistinė fazė žmogaus gyvenime, kada vaikas dar nesugeba savęs suvokti. Egzistencialistinis momentas – tai savęs paties, savo gyvenimo suvokimo pradžia, vidinis žvilgsnis į save patį. Individas tarsi pamato save pirmą kartą, pradeda jausti atsakomybę už savo į aties elgesį. Šis momentas susijęs su tam tikra nostalgija, pasimetimu, troškimu grįžti į neatsakomybės prieglobstį, kur nesi atsakingas už tai, kas esi. Kartais vaikai, tėvų išbarti, kaip teigia Van Cleve Morris, meta iššūkį: „Na, aš neprašiau, kad mane pagimdytų“. Manoma, jog toks ar panašūs pasakymai ir yra pirma absoliučiai egzistencialistinė mintis. Po šio momento seka egzistencialistinė fazė, kuri baigiasi mirtimi. Todėl, pasak

egzistencialistų, kiekvienos fazės turi būti skirtingas mokymo turinys, formos ir metodai, skirtingas priėjimas prie vaiko.

Egzistencialistų nuolat keliama laisvės, laisvo pasirinkimo problema, domimasi žmonių santykių susvetimėjimu. Teigiama, jog laisvas, laimingas gali būti tik vienatvėje, ne visų lygyje. Laisvė suprantama daugiau kaip vidinė žmogaus būseną, kaip laisvė kurti, išreikšti save. Mūsų laisvė yra laisvė pasirinkti tikslus. Kiekvienas veiksmas reikalauja laisvo sprendimo, laisvo pasirinkimo.

Egzistencialistai pedagogai nuolat akcentuoja būtinybę studijuoti žmogaus gyvenimo prasmę, suvokti egzistencialistinį paradoksą, kurio viena pusė teigia: Aš – tai vienintelis reiškinytas pasauly, kuris niekada daugiau nepasikartos. Mano egzistavimas, mano buvimas yra nepakartojama data pasauly, niekada kitas toks pats Aš nepasirodys. Mano Aš į kosminės registracijos knygą įrašytas neištrinamu rašalu, ir niekas jo nesugebės panaikinti (gali būti parašyta mažosiomis raidėmis, bet parašyta amžiams). Kita paradokso pusė sako, jog mano egzistavimas, mano buvimas – didžiulis juokas, milžiniška iliuzija. Mes kiekvienas suprantame, jog nieko nereiškiamo šiame pasaulyje. Kosmosui visiškai nereikia mūsų buvimo. Anot Van Cleve Morris, staigi jo mirtis, žinoma, sukeltų sąmyšį tarp draugų, pažįstamų, liūdėtų artimieji. Tačiau pakaitalas visada atsirastų, o liūdesio intensyvumas kristų atitinkamai didėjant atstumui ir, pasiekęs paskutinį pusbrolių, taptų tolygus nuliui. Anksčiau ar vėliau jo netekimas bus užmirštas, pakaitalas bus surastas; ir šeima, ir giminės, draugai prisitaikys prie pasaulio be jo. Viskas eis sena vaga. Ir žmonės, kurie gyvens po 100, 500, metų neturės jokio supratimo apie jo buvimą pasaulyje. Kiekvienas žmogus turės apsiprasti su šiuo paradoksu ir žinoti du dalykus: viena, mano Aš – absoliuti, neįkainojama vertybė pasaulyje, antra, mano gyvenimas absoliučiai neturi jokios prasmės. Mokytojas kaip tik ir turi padėti vaikui suvokti savo būties paradoksą ir esmę. Tik suvokus šį paradoksą vaiko gyvenimas taps prasmingas, jis stoviškai išgyvens neišgyvenamus dalykus: nerimą, kančią, siaubą, mirtį kaip neišvengiamus, – sugebės sau padėti savo stiprybe. Kita vertus, daug dėmesio skiriama vaiko atsakomybei ugdyti, tačiau teigiama, jog tik laisvas vaikas gali būti atsakingas už savo veiksmus.

Egzistencialistinės pedagogikos teorinius teiginius praktiškai bene pirmasis bandė taikyti Aleksandras Saterlendas Neillas (1883–1973), įkūręs 1921 metais Sammerhille (100 mylių nuo Londono), labai gražioje vietoje, privačią mokyklą ir jai vadovavęs apie 40 metų. Visą laiką jis tikrino gana rizikingą

hipotezę: ar laisvė pasiteisina. Šioje mokykloje nebuvo iš šalies primetamų reikalavimų, taisyklių, neigiamų išankstinių nuostatų. Mokinių amžius svyruoja nuo 5 iki 17 metų, jų būdavę nedaug. Tai būdavę vaikai, kupini neapykantos mokyklai, mokytojams, tėvams, knygoms, pačiam mokymosi procesui. Todėl iš pat pradžių A. Neillas stengėsi pašalinti visa, ko vaikai neapkenčia. Jiems buvo leidžiama daryti tai, ko jie nori: dykinėti, žaisti, užsiiminėti dirbtuvėse arba mokytis. Tą pradinį dykinėjimo laiką Neillas vadina „atsigavimo intervalu“, kuris proporcingas neapykantai. Tačiau ir po to vaikas mokosi tų dalykų, kurie jam patinka, kuriems jis subrendęs. Jis dirba su tais mokytojais, su kuriais jam lengva bendrauti, kurie supranta jį. Vaikas pats atsako už savo mokymąsi. Skirstant mokinius darbiui į grupes, dominuoja interesų bendrumas, ne tiek reikšmingas amžius. Tvarkaraštis – daugiau orientacinio pobūdžio – mokytojams.

Reikia pastebėti, jog didaktiniais klausimais Neillas ne ypač domisi. Mokytojai laisvai renkasi mokymo metodus, dažnai net tradicinius. Neillas šventai buvo įsitikinęs, jog tas, kas nori mokytis, išmoks, nesvarbu, koku būdu jis bus mokomas. Svarbiausias dalykas – žmoniškumas, teigiami pedagoginiai santykiai.

Ilgą savo darbo metų egzistencialistinėje mokykloje rezultatus Neillas apibendrina daugybėje straipsnių, 20-yje knygų. Ypač reikšmingas jo darbas „Radikalus požiūris į vaiko auklėjimą“ (1960), kuriam pasirodžius Sammerhillas dar kartą tampa pedagogų polemikos objektu. Dar kartą garsiai nuskambėjo pasaulyje „laisvojo auklėjimo“ idėjų propaguotojo A. Neillo vardas.

Neillas buvo bene paskutinis „naujojo ugdymo“ sąjūdžio atstovas. Jis buvo gerai susipažinęs su Zigmundo Froido (Sigismunda Freudo) psichoanalitine teorija, žavėjosi jo teiginiu, kad tik laisvas vaikas gali būti laimingas, o laimingas vaikas nejaučia baimės, neapykantos, suvokia atsakomybę už savo veiksmus, pajėgia suvokti savo autentiškumą. Neillas siekė, kad jo mokykloje suaugusieji neprimestų savo valios vaikui, kad kiekvienas darytų tai, kas jam patinka ir ką jis sugeba daryti. Vakaraus paprastai buvo šokama, vaidinama, diskutuojama. Penktadieniais vykdavo mokykliniai susirinkimai, per kuriuos vaikai sprendavo aktualias savo gyvenimo problemas, patys kurdavo, rinkdavosi elgesio taisykles. Pats Neillas tuose susirinkimuose turėjo taip pat tik patariamąjį balsą.

Neillas, skirtingai nuo kitų „naujojo ugdymo“ atstovų, svarbiausiu laiko vaiko teise, o ne poreikius: kiekvienas turįs teisę daryti tai, ką jis nori, jei tik nepažeidžia kitų teisių. Pagrindinį dėmesį kreipė į asmenybės ugdymą, tiksliau į jos ugdymąsi, t. y. saviugdą, siekė, kad vaikai būtų savarankiški, visais klausimais turėtų savo asmeninę nuomonę, mokėtų ją apginti, sugebėtų įtvirtinti save. Nieko neprimedamas, Neillas stengėsi vaikus apglėbti savo širdies šiluma ir meile, tikėdamas stebuklinga jos galia. Jis nesuprasdavo, kaip mokytojas gali versti paklusti vaiką jo valiai, primesti jam savo skonį, įsitikinimus. Laisvės filosofija čia vaidino svarbų vaidmenį, nes, Neillo įsitikinimu, vaikas turi bendrauti su tvirtomis, jį mylinčiomis, o kartu griežtomis ir reikliomis asmenybėmis, kuriose meilė sąveikautų su griežtumu, reiklumu, nes tik asmenybė ugdo asmenybę. Pati Neillo asmenybė turėjo labai didelį poveikį vaikams, – jo atvirumas, entuziazmas, optimizmas, humoras, meilė, žmogiška šiluma buvo galingi ugdymo faktoriai. Jis davė vaikams laisvę ir tikėjo jais. Vaikai žinojo, jog reikiamu momentu mokytojas bus griežtas, bet teisingas, apgins kiekvieną (patenkins saugumo poreikį).

Neillo mokykla – tai jo asmenybės tąsa. Jo santykiai su vaikais buvo psichoterapinio pobūdžio. Būdamas nepaprastai pastabus, didelės erudicijos ir turtingos intuicijos, sugebantis įsijausti į kito asmens emocinę būseną, diskusijų metu jumoru bei „netikėtumo efekto“ metodu sugebėdavo pokalbį pakreipti taip, kad paliestų jautriausias vaiko stygas ir ištrauktų jį iš melo, apgavystės liūno. Neillas siekė, kad draudimų, taisyklių jo mokykloje būtų kuo mažiau, kad juos nustatytų grupiniais sprendimais patys vaikai.

Vaikui padėti gali netikėtai pasakytas reikiamas žodis, frazė, pagaliau pats pedagoginis susitikimas, bendravimas su mokytoju. Pagarbi mokyklos atmosfera skatina vaiką gerbti save ir šalia esantį. Neillo mokykloje pagarba kitam ir savigarba buvo neatsiejami dalykai. Atskiros individualybės ugdymosi ir socializacijos procese svarbi vieta skiriama savivaldai. Didysis mokytojas didžiavosi savo vaikais, jų išmintingais ir drąsiais pasisakymais, jų mintimis; džiaugėsi matydamas, kad jie ugdomi teisingumo jausmą, pamažu atsikrato egocentrizmo ir pradeda bendradarbiauti. Neillas ypač aktyviai gynė grupę nuo regresijos, kuri ypač dažnai lydi paauglius. Jo manymu, kol grupė, ypač paaugliai, tampa harmoninga visuma, ji išgyvena daugelį procesų, kuriuos ne visada gali kontroliuoti. Todėl Neillas stengdavosi stebėti grupės gyvenimą, jį analizuoti, nes tik taip įmanoma pažinti save ir kitą, galima savianalizė. Jis

siekė vidinės vaikų ramybės, jų santykių tyrumo, tikrumo. Net iš šalies stebint, buvo jaučiamas vaikų tarpusavio bendravimo teisingumas, jų santykių švarumas, tikrumas.

A. Neillas reabilitavo pedagogą, įrodydamas, jog ir šiame prieštaringame, susvetimėjusiame pasaulyje vaiko ugdymo sėkmė priklauso nuo mokytojo asmenybės, jo entuziazmo, atsidavimo.

Taigi pagrindiniai egzistencialistinės pedagogikos principai skelbia, kad kiekvienas žmogus savo buvimu yra vertybė, nes jis nepakartojamas, unikalus. Kiekvienas žmogus turi potencialą tapti geru. Svarbiausia mokykloje, kad mokymasis būtų prasmingas, t. y. kad jo iniciatorius būtų pats mokinys; mokytojas turi tik padėti jam mokytis, t. y. palengvinti mokymąsi, mylėti mokinį ir juo tikėti, įsijausti į jo vidinį pasaulį, mokėti pažvelgti į reiškinį vaiko akimis.

S u m m a r y

In this article the author presents the conception of existentialist pedagogy and its basic principles. She introduces the representatives of existentialism and analyses the experience of the Summerhill existentialist school: its purpose, tasks, the standpoint for a child, and the content and organization of education.

LITERATŪRA

1. Heidegeris M. Apie humanizmą // Gėrio kontūrai. Vilnius, 1989.
2. Van Cleve Morris. Existentialism in Education: what it means. New York, 1966.
3. Neill A. S. Radical Approach to Child Rearing. New York, 1960.